

TAPATYBĖ LIETUVOS IR EUROPOS¹

Tapatybės tema visuomet yra aktuali, kai norima kalbėti apie poreikius ir lūkesčius atitinkančią politiką, o vėliau ją jau ir kurti. Lietuviškoji tapatybė svarbi Lietuvai, o identiteto tyrinėjimuose verta teigti tradicinį „mums“, svarbi ji ir „kitiems“ – panašu, kad būtent tai bando parodyti Nerija Putinaitė savo knygoje „*Trys lietuviškosios Europos: tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*“, kurios pagrindu tampa minimas lietuviškumo europietiškume dešimtmetis. Knygoje dabartinės lietuviškosios tapatybės lūžiu įvardijamas praktinis momentas – dešimt Lietuvos metų Europos Sąjungoje, kuris ir skatina nuodugniau apmąstyti buvimo Europoje patirtį, lietuviškumo santykį tiek su kultūrine Europa, tiek su politine Europos Sąjunga.

Jei yra minimas Lietuvos buvimo Europos Sąjungos nare dešimtmetis, tai į identiteto klausimus atsakymų ieškoti autorė siūlo elementus apkeičiant vietomis – europietiška tapatybė turėtų būti suprantama pagal tautinės tapatybės teikiamą modelį, t. y. europietiškas čia suvokiamas kaip lietuviškumo dalis, o ne atvirkščiai. Šiuo atveju tai reiškia bandymą atrasti lietuvišką Europą, išvedamą iš priimtinos europietiško sampratos lietuviškajame identitete.

Tautinė tapatybė, pritaikius Imanuelio Kanto mintis, knygoje apibūdinama kaip stebėjimo forma, žvelgimo į pasaulį būdas, leidžiantis

¹ Putinaitė Nerija, *Trys lietuviškosios Europos: tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, 2014.

sąryšingai ir nuosekliai struktūrinti praktinę tikrovę. Maža to, tokia tapatybė atrandama kaip esanti išankstinė. Būtent nuo jos priklauso ir prasmingo veikimo politiniame, socialiniame ir kultūriniame lauke supratimas siekiant turimą tautinį vaizdinį paversti tikrove. Remiantis Anthony'io D. Smitho etnosimbolizmo teorija, tautinės tapatybės susikūrimą lemia ne vien objektyvūs bendruomenės ilgą bendrabūvį įrodantys veiksniai, bet itin svarbią vietą užima ir emocinį santykį su tautine bendruomene kuriantys simboliai, mitai. Tolesnis N. Putinaitės tyrimas būtent ir plėtojamas bandant identifikuoti lietuviškosios tapatybės aukso amžiaus mitus kaip raktinius simbolius, apie kuriuos ir kuriais remiantis drauge su kitais simboliais kuriamas tautinis pasakojimas, susiejantis praeities vertinimą, dabarties sprendimus ir ateities vizijas. A. D. Smitho teorija išplečiama teigiant, kad galimi bent keli vienu metu koegzistuojantys skirtingi tautos pasakojimai, turintys skirtingus atspirties taškus. Taigi tas pats simbolis ar mitas gali būti vertinamas (ar pasirinktas nevertinti išvis) skirtingai skirtinguose tapatybės modeliuose.

Tokiu atveju ir Europa ar Europos Sąjunga tampa vien tokiu vertinimo reikalaujančiu simboliu bendrame lietuviškojo identiteto paveiksle. Ir čia svarbu tai, kad europietiškuoju, pasak N. Putinaitės, nepavyksta suteikti savarankiško vaidmens, atsieto nuo tautinės tapatybės, ar kaip tik suvokiant europietišumą kaip naują tautinės tapatybės išraišką. Įvairūs tyrimai rodo, kad bendros europietiškos tapatybės konstravimas susiduria su nemenkais iššūkiiais – sunku rasti vienijančius europinius pasakojimus, herojus, simbolius, kurie gebėtų patraukti labiau nei tai geba padaryti nacionaliniai jų atitikmenys. Be to, kyla problema, kad faktiškai nėra herojų ar įvykių, kurie nebūtų skirtingai ar net priešingai vertinami nacionaliniu lygmeniu. Visgi autorė siūlo išeitį – tautiniu pagrindu formuojamą Europą, t. y. atsižvelgiant į kiekvienos tautos tapatybę lemiančius pasakojimus, ieškoti bendrų sąlyčio taškų. Europietiška tapatybė nėra pajėgi konstruoti su tautine tapatybe tautinėse valstybėse, tad, nepavykstant

sukurti europinio demoso, europietiškas galimas tik jį siejant su tautiškumu, o ne jam priešpriešinant.

Pasineriama į europietiškojo dėmens lietuviškojo identiteto pasakojimuose paieškas. Įvardiname knygos skyriuje apibrėžiami trys lietuviškumo modeliai, pagal kuriuos toliau struktūrinamas visas tyrimas, tad ir knygos sandara. Remiantis nacionalizmo tyrimuose daroma skirtimi tarp tautos kaip etnos ir tautos kaip nacijos, galimi ikipolitinis (nepolitinis) ir politinis tautos pasakojimai. Taip pat verta nagrinėti tikėtinus natūralios ikicivilizacinės ir civilizuotos tautos naratyvus atsižvelgiant į tautos susisaištyimą su tam tikra civilizacija, priklausymą kultūrinei tradicijai tautų kontekste ar tokių ryšių nematymą. Pasak autorės, Lietuvos ikipolitinis ir ikicivilizacinis pasakojimai sutampa – tautai politiškumo įgijimas jau yra priklausymo Vakarų civilizacinei tradicijai požymis, o ir susidūrimas su civilizacija siejamas su karaliumi Mindaugu ir vieningos politinės lietuvių tautos įsteigimu. Taigi iš ikicivilizacinio ir ikipolitinio teorinių modelių išvedamas praeityje atramą randantis prigimtinės kultūros arba etnokultūrinis pasakojimas. Kitas – civilizacinis – tautos pasakojimas kuriamas nepaliaujamai siekiant ateityje matomo civilizacinio idealo. Galiausiai, tiriamas ir į dabarties, esamo laiko aktualijas susikoncentravęs politinės tapatybės, politiškumo kaip valstybingumo naratyvas. Visuose trijuose tapatybės modeliuose nuosekliai nagrinėjami į juos įtraukti simboliai, herojai, mitai, pasirodantys kultūriname tautos lauke per kultūros ir politikos tyrėjų bei dalyvių mintis, istoriografijos tradicijas, intelektualų, valstybininkų ir visuomenininkų kalbas, įsitvirtinusių ritualus. Tokiu būdu būtent ir siekiama atskleisti europietišumą konkuruojančiose etnokultūrinėje, civilizacinėje ir politinėje lietuviškosiose tapatybėse, o tai savo ruožtu veda ir prie politinės Europos Sąjungos idealijų modelių, taigi ir tautinių pagrindų kuriamos norimos Europos vaizdinių.

Pirmajame knygos skyriuje imamas nagrinėti etnokultūrinę lietuviškąją tapatybę. Joje aukso amžiumi – su nostalgija minimu ir

atkartoti bandomu idealiuotu laikotarpiu – tampa pagonybės laikai, periodas iki susidūrimo su civilizacija, su Europos krikščioniškųjų kryžiuočių puolimais. Pabrėžtina, kad visai nesvarbu, jog etnokultūrinės tapatybės aukso amžiuje dar nebūta Lietuvos kaip nacijos, nes esminę vietą užima etniškai gryna, lietuvių kalbos siejama lietuvių tauta, o politiškumo forma reikalinga tik kaip tarnaujanti etnosui. Taigi toks tapatybės modelis turi aiškias ribas – stiprybės semiasi iš ikicivilizacinės ir ikipolitinės, tad ir priešeuropinės, patirties, kurios dabartyje natūraliai atkurti nebegalima. Viena vertus, tai reiškia modelio užbaigtumą, nes nebėra įmanomas natūralus tapatybės elementų gausėjimas. Kita vertus, etnokultūrinė tapatybė virsta priklausoma nuo kultūros tyrinėtojų, etnografų ir kitų išskirtinį statusą įgyjančių veikėjų dėl visuomenės jiems deleguoto vaidmens, kai pasitikima jų kompetencija spręsti ar „atrasti“, kas visgi yra natūraliai lietuviška, gryna, taigi ir leistina. Lietuviai supriešinami su agresyvia, ekspansyvia Europa, jiems pavojingi ir kiti etnosai, tad lietuvių tauta yra priversta nuolat gintis nuo civilizacinių įtakų stengdamasi išlaikyti savąjį grynumą, taip užimdama savotišką iš visų pusių puolamos uždaros tvirtovės poziciją.

Ir vis dėlto kartu pripažįstamas Europos civilizacinis patrauklumas, tačiau lietuvių buvimas civilizuotoje Europoje tegalimas kaip autentiškų, iš praeities stiprybės besisemiančių barbarų, – veikiant vidinės opozicijos sąlygomis, tačiau drauge būnant tarsi moraliniu balsu vertybiškai pakrikusioje Europoje. Lietuviai suvokiami kaip kitokie, turintys priešeuropinį žinojimą, kurį privalu išlaikyti nesuvienodintą su kitais etnosais. Dėl tautos gerovės, ją suvokiant kaip kultūrinę laisvę, gali būti aukojama valstybingumo forma ar net suverenitetas kaip toks. Valstybingumas reikalingas tiek, kiek jis yra tautinis. Taigi ir politinė Europos Sąjunga, besiremianti etnokultūrine tapatybe, turėtų būti kuriama ne kaip valstybių, o visų pirma kaip tautų sąjunga – jungiama politiškai silpnų ryšių, užtikrinančių taiką, bet daugiausia dėmesio skirdama tautų kultūriniam individualumui išlaikyti ir jam skatinti.

Kita – civilizacinė – lietuviškoji tapatybė nukreipta į civilizacinį centrą – Europą ir tiesiogiai su juo susieta. Pripažįstamas europietiškosios tradicijos moralinių principų vertingumas. Lietuvių savivertė nustatoma žvelgiant į nuotolį nuo tokio civilizacinio centro, vertinant priartėjimo prie Europos kismą. Mindaugo karūnavimas ir įsiliejimas į civilizuotų Europos valstybių ratą, baroko ir renesanso laikotarpiai yra galimi traktuoti kaip tokios tapatybės aukso amžiai, kai Lietuva aktyviausiai veikė ir buvo matoma europinėje tradicijoje. Taip pat ir šiuolaikinės Lietuvos priklausymas Europos Sąjungai rodo žengimą koja kojon su civilizacija. Pats europėjimas vienu metu yra ir būklė, ir tikslas. Civilizacinė tapatybė nėra užbaigta, priešingai, civilizacija juda į priekį, o lietuviai bando su ja spėti, užpildyti europietiško stoką, kiek galima labiau integruoti europinę kitų tautų patirtį. Todėl ir lietuvių tautos savitumo kūrimas suvokiamas kaip daugelio etnosų bendradarbiavimo rezultatas. Lietuva matoma kaip įvairiatautė ir įvairiakalbė europietiškosios civilizacijos dalis. Taigi ir idealusis Europos Sąjungos modelis suprantamas kaip atvira pokyčiams suverenių valstybių sąjunga, visada kuriama ir gebanti apsaugoti civilizacinį Europos idėjos pagrindą. O toks pagrindas ir tam tikras įtraukties bei tautų giminiškumo kriterijus Europoje yra krikščionybė.

Trečiajame skyriuje atkuriamas politinis lietuviškasis pasakojimas. Valstybiškumas, suverenitetas šiame modelyje yra svarbesnis nei jį sudarantis etnosas. Modelio pagrindu tampa pilietinė tauta. Pavyzdine pasakojimo figūra būtų galima laikyti Vytautą Didįjį ir jo valdymo laikus. Svarbi pati Lietuvos valstybė, kad ir kokiomis formomis ji yra išreikšta. Pagonybės ir krikščionybės santykių pastarosios perėmimas suprantamas kaip natūrali valstybingumo tąsa pereinant prie kitokio tipo valstybės. Lietuvai priskiriamas savitos civilizacijos tarp Rytų ir Vakarų įvaizdis, kur, viena vertus, svarbu nuolat rūpintis savo suvereniteto saugumu, tačiau, kita vertus, buvimas „tarp“ kartu reiškia ir gebėjimą pasinaudoti, praturtinti turimą lietuviškąją tradiciją kitomis patirtimis. Visgi, siekiant garantuoti

dinamišką prisitaikymą prie valstybingumui kylančių dabarties momento iššūkių, pagrindinių atramų ieškoma kitoniškoje lietuviškojoje patirtyje, o ne žvalgomasi į svetimas tautas ar regionus. Regioninės sąjungos suvokiamos kaip galinčios padėti užtikrinti saugumą nuo išorės pavojų. Jungimasis į įvairias sąjungas taip pat suprantamas instrumentiškai – kaip priemonė konkrečiam tikslui pasiekti. Europos Sąjunga tokiu atveju įsivaizduojama kaip politinė Europa, orientuota į taikos ir saugumo užtikrinimo tikslus, tad ir garantuojanti suvereniteto neliečiamumą narėms.

Po itin koncentruotos, nuoseklios ir skrupulingos analizės, kuri leidžia atkurti išties įtikinančius lietuviškosios tapatybės modelius, N. Putinaitė knyga užbaigia kiek netikėtai daromu apibendrinimu, kad europėjimo dešimtmetis kartu yra ir dešimt lietuviškosios tapatybės stiprėjimo metų. Visgi europietiško elementas knygoje išlieka probleminis. Juk lietuviškosios tapatybės pasakojimuose tarsi atsiribojama nuo Europos, tiesiogiai nesitapatinama su ja, o kaip tik pažymimas lietuviškas kitoniškumas, nors ir pripažįstant nevienodą europiečio kaip „kito“ statusą skirtinguose lietuviško identiteto modeliuose. Lietuvoje, pasak autorės, dominuojančiame etnokultūriniam modelyje Europa agresyvi, kelianti grėsmę etniškumui, tautos grynumo ir autentiškumo išsaugojimui. Politiniame pasakojime pabrėžiamas lietuviškosios tradicijos buvimas atskira ir kitokia, palyginti su europine, o į įvairius regionus, kurių vienas sąlyginai galėtų būti ir visa Europa, žiūrima instrumentiškai, bet su jais nesiejant savojo identiteto. Net ir civilizacinės tapatybės atveju lietuviai nesijaučia esantys europiečiai, veikiau jau vaidinantys nuolat tuos europiečius besivejančiųjų vaidmenį. Taigi lietuviams savęs nelaikant europiečiais sunku kalbėti apie europėjimo procesą, kaip skatinantį lietuvišumą.

Maža to, tai veda prie klausimo, kuo remiantis lietuviams išvis pavedama kurti tautiniu pasakojimu grįstą Europą ar bent prisidėti prie jos kūrimo, – būtent tautinių tapatybių atliepu knygoje įsivaiz-

duojamas vienintelis galimas bendros Europos modelis – juk konkuruojančiose lietuviškosiose tapatybėse išsižadama europietiško. Jeigu šis vaidmuo lietuviams vis dėlto suteikiamas pelnytai, tada tikėtina, kad esti kriterijų europietiškumui nustatyti nepaisant tautiškumą, taigi ir europinę tapatybę galima kurti peržengiant tautinį identitetą.

Galiausiai, pats europietiškojo elemento išskyrimas ir lietuviškuose pasakojimuose įrodytas dėmesys jam kaip „kitam“ liudija, kad yra galimos identifikuoti būtent europietiško identiteto apibrėžtys. T. y. lietuviškuose identiteto pasakojimuose gebama ir norima kalbėti apie europiečius kaip tokius, o ne atskiras tautines tapatybes. Tai irgi byloja apie netautinės europietiškos tapatybės buvimą.

Taigi arba remiantis knygoje išskirtais trimis lietuviškosios tapatybės pasakojimais lietuviai nėra europiečiai ir tada europėjimo dešimtmetis negali būti vadinamas lietuviškosios tapatybės stiprinimo dešimtmečiu, arba lietuviai visgi yra europiečiai nepaisant lietuviškojo identiteto pasakojimų. Pastarasis variantas reikštų, kad galimas ir netautiniu pagrindu konstruojamas europiečio identitetas.

Ir vis dėlto N. Putinaitės atliktas tyrimas identifikuojant lietuviškosios tapatybės modelius itin reikšmingas tiriant Lietuvos politinio lauko realijas ir galimą veikimą jame. Ketvirtajame knygos skyriuje minimi praktiniai, kad ir lietuvių kalbos ar žemės pardavimo, klausimai bei diskusijos dėl jų sprendimo būdų puikiai iliustruoja konkuruojančių tapatybių susikirtimą ir apčiuopiamą jų svorį formuojant šalies politiką. Autorė taikliai įvardija galimybę šiems trimis identiteto modeliams – etnokultūriniam, civilizaciniam ir politiniam – ateityje virsti viena svarbiausių ideologinių atramų Lietuvos politinėje sistemoje. Taigi N. Putinaitės lietuviškųjų tapatybės pasakojimų analizė vertinga ne vien teoriniu lygmeniu grupuojant politinės diskusijos argumentus, bet ir yra realiai pritaikoma praktiškai formuojant politiką.

JURGIS VASILIAUSKAS